

Läkartidningen som kulturbärare: Etik, medicinhistoria, humaniora

»En av de viktigaste orsakerna till läkarnas sjunkande anseende är deras minskade bildning och minskade samhällsliga och kulturella intressen. Bildning och kultur innebär ju själsodling, en förfinad smak, förståelse för intellektuella njutningar, för litteratur, konst, musik och sådant. Läkaren blir direkt mindre duktig i sitt fack, om han inte studerar skönlitteratur, vad andens stormän skrivit om människonaturen. Han blir för outvecklad i psykologiskt avseende. Och det viktigaste av allt för en läkare, det är att förstå själslivets finaste skiftningar hos sina patienter.«

Israel Holmgrens plädering för humanistisk medicin, som de senaste åren upplevt en renässans, ingick i en artikel om krav på läkaren i Läkartidningen 1932 [1]. Holmgren gisslade läkarnas skråanda, minskade hederlighet, exploatering av sjuka och lögnaktiga intyg. Även plikterna mot samhället och de sjuka lyftes fram, t ex fördöjl inte sanningen, var försiktig med prognosen, var inte för snål på upplysningar, ha inte sexuellt intresse för en patient och tänk på tystnadsplikten.

Holmgren (1871–1961) var professor i medicin vid Karolinska institutet, direktör för Serafimerlasarettet och som åtskilliga av den tidens ledande läkare också riksdagsledamot, för Frisinnade folkpartiet. Som aktiv antinazist kritiserade han den svenska utrikespolitiken 1943 och blev dömd till fängelse för broschyren »Nazisthelvetet» – dock blev han benådad. (Läkarna och tidsandan 1930–1950 har belysts i Läkartidningen nr 45–47 år 1999.)

Tidningens roll som kulturbärare – för att anknyta till Povl Riis' artikel i detta nummer – kan illustreras med en mängd inlägg. Här bara några axplock – mängden träffar i tidningens arkiv en-

bart efter 1990 är överväldigande: medicinsk etik över 750, medicinhistoria mer än 500 samt skönlitteratur respektive konst med anknytning till medicinen vardera mer än 100 träffar. Tidningens språkarbete kommer att belysas i en särskild jubileumsartikel, liksom två av 1900-talets stora etikämnen: abort och eutanasi.

Vinjett till Läkartidningens etikserie 1988–1991. Teckning Lasse Persson.

Etik

Etikartiklarna grundades nästan halva seklet främst på Hippokrates' pliktetik (göra gott, inte skada, skydda och bevara liv etc). Erfarna läkare, mästarna, skulle visa sina lärlingar vad medicinsk etik innebar, genom föredöme och föreläsningar; medicinsk kunskap, samvete och känsla gav svaren.

Den kollegiala etiken och juridiska krav på läkaren, t ex tystnadsplikten, var till en början i fokus. Men det dröjde till 1951 innan Läkarförbundet antog några etiska yrkesregler, efter Världsläkarförbundets Genève-deklaration 1948 och International Code of Medical Ethics 1949 [2, 3]. Det blev inledningen till en era med allt fler internationella deklarationer med namn efter tillkomstorten: Helsingfors om forskningsetik, Tokyo om tortyr, Hawaii om psykiaters etik [4].

I tidningen hölls emellertid de etiska frågorna levande från starten. Även artiklar om brännbara ämnen som abort och sterilisering [5, 6] lyfte emellertid då oftast fram det medicinska handlandet och praktiska konsekvenser – de etiska värderingarna berördes sällan djupare.

I början av 1960-talet lade pionjären Clarence Blomquist grunden för en mer systematisk analys av de etiska värde-

ringarna och intresseavvägningarna i medicinska frågor, både generellt och med tillämpning på bl a abort och eutanasi. Avsikten, handlingen och konsekvenserna diskuterades mot bakgrund av etiska värderingar [7–10]. Förslag till ny abortlag i neurosedynkatastrofens spår samt det s k Kirunafallet om avbrytande av livsuppehållande behandling gjorde att etiska problem vid livets början och livets slut blev högaktuella samtidigt vid den tiden [11]. Samma frågor återkom med ny kraft drygt tio år senare bl a i samband med det s k Hedebymålet, där också läkares medverkan till eutanasi eller självmord var aktuell [12].

Då hade redan en långvarig debatt om dödsbegrepp och transplantationer inletts [13]. Under slutet av 1960-talet kom uppgörelser med gamla synder som psykiatriska äkenskapshinder och sterilisering av »mentalt defekta«.

1970-talet bjöd på belysning av dels »gamla« etikämnen, dels några nya, som tortyr och terminal vård [14]. Etiska aspekter på fosterdiagnostik och idrottsmedicin dök också upp i spalterna, och debatten om missbruk av psykiatri inklusive tvångets berättigande i vården tog fart. Många av de etikfrågor som behandlats från 1970-talet präglas av en allt starkare betoning på patientens rätt att inte bara bli informerad utan också medbestämmande. Det speglas i officiella dokument, rörelser som »Rätten till vår död« och rubriker som »Vem skall avgöra valet av anestesimetod?«. Det präglar också den förnyade eutanasidebatt som kom igång i mitten av 1980-talet som följd av nederländsk praxis med »eutanasi på begäran« [15]. Samtidigt kom läkar- och samhällsetik i samband med HIV och aids i blickpunkten.

Patientens självbestämmande blev en faktor att väga in i en ändrad läkarroll som allt mer präglades av samhällstrycket: läkaren måste prioritera hårdare, eftersom resurserna inte räcker för att ge alla patienter del av allt vad man kan åstadkomma medicinskt sett [4, 16].

Många av de »eviga« medicinsetiska ämnena – och en del nya som behandling av Parkinsons sjukdom med celler från aborterade foster, hälsoupplysningens etik och vårdetik i det mångkulturella

Författare

Yngve Karlsson

Yngve Karlsson, med dr h c, var medarbetare i Läkartidningen 1980–1999 som redaktionschef och samordnare för den medicinska redaktionen.

tion enligt historien kan tjäna som exempel på en annan artikeltyp. Väldiga svep över medicinhistorien gjorde också t ex Gustaf Myhrman, när han som f d redaktör för Läkartidningen vid 50-årsjubileet skrev om »Ett framgångsrikt halvsekel« [18]. Lundaprofessorn Gustaf Petré greppade över ett ännu större tidsspänn: grunderna för medicinsk praktik under hela 1800-talet [19].

- **Förgrundsgestalter i medicinen.** Här känns det naturligt att först lyfta fram den populära serien »Mannen (respektive Männen och kvinnorna) bakom syndromet«, inledd 1982, samlad i två böcker utgivna av Läkartidningen och redigerade av Kristina Räf, kvinnan bakom syndromserien och de medicin- och konsthistoriska pauserna. Den flitige medicinhistorikern Wolfram Kock bidrog 1943–1946 med tio artiklar om »Medicinska klassiker«. Han inkluderade bl a bisköldkörtlarnas upptäckare Ivar Viktor Sandström (värd ett Nobelpris men död innan priset började delas ut) och Christiaan Eijkman (den holländske militärläkaren, som »under säkert ganska pressade förhållanden gjorde de första vetenskapliga rönen i kampen mot vitaminbristsjukdomarna« – det handlade om beriberi i fångelser på Java).
- **Minnesartiklar.** Tidningens historia överflödar av minnesartiklar t ex 100, 200 eller 300 år efter en märkespersons födelse eller död eller efter en medicinsk innovation. Den första i

sitt slag är också värd en artikel – som Sveriges första kvinnliga läkare Karolina Widerström och den första kvinnliga provinsialläkaren.

- **Avskedsföreläsningar och minnen.** Levande medicinhistoria blev det i publicerade föreläsningar av märkesmän som Samuel Henschen, som 1912 speglade 30 års framsteg inom invärtesmedicinen. Mindre intresse har måhända i dag andra läkares minnen i artiklar från 1930- och 1940-talen. Egot och anekdoterna tar ofta stort utrymme.
- **Medicinhistorisk paus.** Även om denna vinjett föddes först i slutet av 1900-talet kan den passa för åtskilliga tidigare bidrag, t ex om enskilda lasarets historia, minnen från en koleraepidemi och historien om ett läkemedel (teriaken).

Humanistisk medicin

Humanistisk medicin har utgjort ett betydande inslag i Läkartidningen under vinjetter som Nya böcker, Konsthistorisk paus och som fristående artiklar, särskilt i helgnumren. Läkarna och läkarvetenskapen inom dramatiken belystes t ex redan 1924, åtta år senare publicerades en artikel om Homeros och medicinen, och 1943 kunde man avnjuta en uppsats om helgon, sjukdom och läkekonst. En artikel om doktorer på operascenen är ett sentida exempel i samma genre.

Försök till retroaktiv diagnostik på berömda konstnärer och författare (som Strindberg) har också lockat skrivande läkare, och även kolleger som blivit berömda för skönlitterärt skapande (eller som romangestalter) har fått sina skildrare. En av de flitiga i den genren är Lars Erik Böttiger, vars alster också samlats i bokform. Under Läkarförbundets jubileumsår 2003 publicerade tidningen en läkarlitterär exposé av Nils O Sjöstrand, en tväring i 9 avsnitt.

Läkarnas hobbyverksamhet har också sträckt sig till samlande, av konst och frimärken, vilket en artikel från 1961 om

Affisch från en Londonutställning som refererades i en »Medicinsk konstpaus« i Läkartidningen år 2000.

mikrober som frimärksmotiv visar. Sjukdomar i konsten har också illustrerats i artiklar.

»Mikroben Schistosoma mansoni av båda könen inbegripna i sitt speciella famntag och det lilla ägget med sin hake« tillsammans med brasilianaren Piraja da Silva presenterades av Erik Asp-Upmark i Läkartidningen 1961.

Skönlitteratur som inspirerat läkare var temat för serierna »Inspirationskällan« och »Mitt lyriska husapotek« de sista åren på 1900-talet. Betydelsen av med litteratur och konst vidgade vyer för läkaryrket – speciellt under utbildningen – har sedan 1990 illustrerats i en rad andra artiklar [t ex 20–25].

Referenser

Referenser finns i nätversionen av artikeln.

Edvard Munch i »Medicinsk konstpaus« 2001.